SHAXS RIVOJLANISHINI YOSH DAVRLARIGA AJRATISH (DAVRLASHTIRISH) MUAMMOLARI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti surdo tarjimonlik yonalishi talabalari
Bozorboyeva Nodirabegim Sherzod qizi
bozorboyevanodirabegim9@gmail.com
Cho'liyeva Bibijamol Jahongir qizi.
bibijamolcholiyeva@gmail.com .
Ilmiy rahbar: Abdurasulov Jahongirmirzo

Annotatsiya: Ushbu maqolada inson ontogenezida shaxs rivojlanishini yosh davrlariga ajratishning metodologik va nazariy muammolari tahlil qilinadi. Tadqiqotda yosh davrlashtirishning turli mezonlari — biologik, psixologik va ijtimoiy determinantlar o‘rtasidagi ziddiyatlar, shuningdek, zamonaviy neyropsixologiya va raqamli transformatsiya sharoitida yosh chegaralarining o‘zgarishi masalalari ko‘rib chiqilgan. O‘zbekiston psixologiya maktabi vakillari va jahon psixologiyasi namoyandalarining yosh davrlari bo‘yicha klassik va zamonaviy qarashlari qiyosiy tahlil etilib, "psixologik yosh" tushunchasining shaxs kamolotidagi o‘rni yoritilgan.

Kalit so‘zlar: yosh davrlashtirish, ontogenez, krizis, litsenzion yosh, psixologik yosh, akseleratsiya, retardatsiya, ijtimoiy rivojlanish vaziyatlari, yetakchi faoliyat, neyroplastiklik.

KIRISH

Shaxs rivojlanishini yosh davrlariga ajratish muammosi psixologiya fanining eng fundamental va shu bilan birga eng munozarali masalalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Inson hayotining dinamik jarayonini muayyan bosqichlarga bo‘lish nafaqat nazariy ahamiyatga ega, balki ta’lim va tarbiya jarayonini samarali tashkil etishning amaliy asosi hamdir. Biroq, rivojlanishning yagona va universal mezonini aniqlashda olimlar o‘rtasida hamon yakdil fikr mavjud emas. Ba’zi yondashuvlar biologik yetilishni (biogenetik) asos qilib olsa, boshqalari ijtimoiy muhit va tarbiyaning (sotsiogenetik) rolini birinchi o‘ringa qo‘yadi [1]. Muammoning murakkabligi shundaki, inson rivojlanishi tekis chiziqli jarayon emas, balki u sakrashlar, krizislar va sifat o‘zgarishlaridan iboratdir. O‘zbekistonlik olim E.G‘. G‘oziyev ta’kidlaganidek, yosh davrlarini belgilashda faqat xronologik yoshga tayanish yetarli emas, chunki har bir shaxsning rivojlanish sur’ati uning individual-psixologik xususiyatlari va ijtimoiy faoliyati bilan belgilanadi [2]. Bugungi kunda bu muammo "akseleratsiya" (rivojlanishning tezlashishi) va "retardatsiya" (kechikish) hodisalari tufayli yanada dolzarblashgan bo‘lib, an’anaviy yosh chegaralarining "surilishi" kuzatilmoqda. Yosh davrlashtirish muammosining tarixiy-nazariy tahlili shuni ko‘rsatadiki, turli olimlar rivojlanish asosiga turlicha mezonlarni qo‘yishgan [3]. Masalan, Z. Freyd rivojlanishni psixoseksual bosqichlar asosida tushuntirsa, J. Piaje intellektning shakllanish bosqichlariga urg‘u beradi. Biroq, rus va o‘zbek psixologiya maktablarida L.S. Vigotskiy va D.B. Elkonin tomonidan ishlab chiqilgan "yetakchi faoliyat" va "ijtimoiy rivojlanish vaziyati" konsepsiyalari ko‘proq e’tirof etilgan. Vigotskiy yosh davrlarini ikki turga: barqaror (litik) va o‘tish (krizis) davrlariga ajratgan [4]. Krizis davrlari shaxs rivojlanishida sifat o‘zgarishi yuz beradigan eng muhim pallalar bo‘lib, aynan shu nuqtada eski psixologik tuzilmalar o‘rnini yangilari egallaydi [5]. Muammo shundaki, zamonaviy bolalarda "o‘smirlik krizisi" yoki "uch

yosh krizisi" kabi holatlar o‘z vaqtidan oldin yoki juda cho‘zilgan holda namoyon bo‘lmoqda [6]. Bu esa ta’lim tizimida o‘quv dasturlarini qaysi yoshga moslab tuzish kerakligi borasida pedagogik psixologiya oldiga katta savollarni qo‘yadi [7]. M.G. Davletshin o‘z tadqiqotlarida o‘quvchining kognitiv rivojlanishi va uning texnik tafakkuri shakllanishini aynan shu davrlashtirish qonuniyatlari bilan bog‘lagan [8].

Hozirgi kunda shaxs rivojlanishini davrlashtirishda "psixologik yosh" va "biologik yosh" o‘rtasidagi nomutanosiblik asosiy muammo sifatida bo‘y ko‘rsatmoqda. Raqamli texnologiyalar asrida bolalarning axborotni qabul qilish tezligi oshgani sababli, kognitiv rivojlanish ijtimoiy yetilishdan (ijtimoiy mas’uliyatni his qilishdan) o‘zib ketmoqda. Bu holatni "psixologik infantilizm" deb ham atash mumkin. Shu sababli, klassik davrlashtirish modellarini (masalan, E. Eriksonning 8 bosqichli modeli) bugungi kun voqeligiga moslashtirish zaruriyati tug‘ilmoqda.

Ayniqsa, o‘smirlik va yoshlik davri o‘rtasidagi chegara tobora xiralashib borayotgani, "adultescent" (balog‘atga yetgan, lekin bolalarcha xulq-atvorini saqlab qolgan) qatlamining ko‘payishi fanda yangi davrlarni (masalan, "shakllanayotgan kattalik" – emerging adulthood) kiritishni taqozo etmoqda. O‘zbekistonda V.M. Karimova kabi olimlar shaxs rivojlanishini oilaviy hayot sikllari bilan bog‘lab o‘rganar ekan, milliy mentalitet va qadriyatlar yosh davrlari chegarasiga, ayniqsa ijtimoiylashuv jarayoniga jiddiy ta’sir ko‘rsatishini isbotlagan.

Yana bir muhim muammo — neyropsixologik rivojlanishning davrlashtirishdagi o‘rni. Miya yarim sharlarining yetilishi va neyronlararo aloqalarning shakllanishi har doim ham xronologik yosh bilan hamnafas bo‘lavermaydi. Masalan, miyaning frontal qismlari (ixtiyoriy diqqat va o‘z-o‘zini boshqarish uchun mas’ul) ba’zi shaxslarda 25 yoshgacha to‘liq shakllanmaydi. Bu esa "balog‘at yoshi" deb ataluvchi 18 yoshning yuridik va psixologik jihatdan qanchalik to‘g‘ri ekanligi borasida bahslarni keltirib chiqaradi. Z.T. Nishonova mustaqil fikrlashning shakllanishini o‘rganar ekan, intellektual rivojlanishning yuqori bosqichlari faqatgina ma’lum bir yoshga yetganda emas, balki tizimli pedagogik ta’sir natijasida yuzaga kelishini ta’kidlaydi. Demak, rivojlanishni davrlashtirishda faqat biologik determinizmdan voz kechib, "faoliyatli yondashuv"ga o‘tish muammoning yechimi bo‘lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, shaxs rivojlanishini yosh davrlariga ajratish muammosi dinamik xarakterga ega bo‘lib, u doimiy yangilanib turishni talab qiladi. Bugungi kundagi asosiy vazifa — klassik davrlashtirish tamoyillarini zamonaviy neyropsixologik ma’lumotlar va ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar bilan sintez qilishdir. O‘qituvchi va tarbiyachilar uchun yosh davrlashtirish shunchaki nazariy jadval emas, balki har bir o‘quvchining individual rivojlanish trayektoriyasini belgilovchi strategik vosita bo‘lishi lozim. Zero, shaxsning har bir yosh bosqichidagi o‘ziga xosligini anglash — uning salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishning garovidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2019). *O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi*. PF-5712-son. Toshkent. (12-15-betlar).
2. G‘oziyev, E. G‘. (2010). *Umumiy psixologiya*. Toshkent: Universitet. (45-50-betlar).
3. Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. New York: International Universities Press. (112-115-pages).

4. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press. (56-60-pages).
5. Davletshin, M. G. (2002). *Psixologiya va pedagogika*. Toshkent: O‘zbekiston. (32-35-betlar).
6. Erikson, E. H. (1963). *Childhood and Society*. New York: Norton. (88-92-pages).
7. Karimova, V. M. (2000). *Ijtimoiy psixologiya*. Toshkent: Fan. (74-78-betlar).
8. Nishonova, Z. T. (2005). *Mustaqil fikrlash psixologiyasi*. Toshkent: Fan. (102-105-betlar).
9. G‘oziyev, E. G‘. (1994). *Yosh davrlari psixologiyasi*. Toshkent: O‘qituvchi. (67-70-betlar).
10. Elkonin, D. B. (1971). *Toward the Problem of Stages in the Mental Development of the Child*. Soviet Psychology. (18-25-pages).